

УДК 364.78 - 056.45

Т. Д. Кочубей,

доктор педагогічних наук, професор

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНОЮ ОСОБИСТІСТЮ

У статті обґрунтовано проблему обдарованості як ключову в психолого-педагогічних та соціальних дослідженнях науковців і практиків, визначено її нормативно-правову базу. Розкрито змістове наповнення провідних понять проблеми. Висвітлено ознаки обдарованості та її основні види. Виокремлено проблеми соціальної адаптації інтелектуально обдарованих дітей. З'ясовано психолого-педагогічні аспекти та особливості соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Обґрунтовано технології соціальної роботи з обдарованою особистістю. Окреслено методичні прийоми соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на соціальних захист, підтримку обдарованих дітей та молоді з метою зменшення негативних наслідків мікросоціуму.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, соціально-педагогічна робота, соціальна адаптація, технології соціальної роботи.

Постановка проблеми. Проблема обдарованості завжди була у центрі уваги науковців і практиків (педагогів, психологів, соціальних працівників) не тільки в Україні, але й у світі. Адже потенціал обдарованості виступає найціннішим ресурсом духовного і матеріального розвитку людства та кожної країни зокрема. Про актуальність піднятої проблеми та її значущість засвідчує й нормативно-правове забезпечення, прийняте в Україні: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» (2014), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) (1994), Концепція педагогічної освіти, Державна програма «Вчитель» (2011), Комплексна програма «Творча обдарованість», Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр. Важливою подією у 2005 р. стало створення Інституту обдарованої дитини при Національній академії педагогічних наук України з метою пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді. Вагомим є й те, що Україна здобула офіційне членство у Всесвітній раді для обдарованих і талановитих дітей, а також створення Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Союз обдарованої молоді» (2005), яка з 2007 р. співпрацює з колегами з європейських країн та колишнього СНД.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Піднята проблема є актуальною і була предметом наукових пошуків дослідників з різних наукових сфер – педагогіки, психології, соціології тощо. Проблемам обдарованості торкалися Б. Ананьєв, О. Антонова, Д. Богоявленська, М. Володарська, Ю. Гільбух, В. Крутецький, О. Кульчицька, Н. Лейтес, О. Леонтєв, В. Моляко, А. Настенко, О. Пілаєва, С. Полуніна, О. Савченко, В. Сисоєва, Є. Туніка, І. Холод, Н. Шумакова та ін. Серед американських дослідників слід виділити Ф. Баррона, Б. Блума, Дж. Гілфорда, Дж. Керрола, К. Тейлора, П. Торренса, ін. Проте поза межами дослідження залишилося питання особливостей соціально-педагогічної роботи з обдарованою особистістю.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу наукової літератури з піднятої проблеми та обґрунтування особливостей соціально-педагогічної роботи з обдарованою особистістю.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою повнішого розкриття проблеми зацентруємо увагу на сутності змістового наповнення понять «обдарованість» та «обдаровані діти», які є ключовими для нашого дослідження. Під обдарованістю Д. Богоявленська розуміє системну якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення особистістю високих результатів в одному або декількох видах діяльності у порівнянні з іншими людьми. М. Володарська у праці «Робота з обдарованими дітьми» наводить поняття «обдарованість» як «сукупність здібностей, що дозволяють індивіду досягти вагомих результатів у одному або декількох видах діяльності, що є цінним для суспільства». Вона зазначає, що ця «якість формується і виявляється в діяльності» [1, с.7, 13]. Виходячи із трактування наведених дефініцій, «обдарованість» можна тлумачити як інтегральний прояв здібностей, що забезпечує особистості можливість досягнення вищих, порівняно з іншими, результатів діяльності.

У розумінні Ж. Гордєєвої «обдаровані діти» - це діти, які мають високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей; відзначаються високою допитливістю і дослідницькою активністю; мають яскраво виражену здатність відкривати причинно-наслідкові зв'язки і робити відповідні висновки; у них підвищена біохімічна та електрична активність мозку, тому обмеження їх активності може провокувати негативні реакції невротичного характеру [3, с. 596].

До основних ознак, що засвідчують про можливу обдарованість особистості науковці відносять: легкість навчання і засвоєння навчального матеріалу; тривалу концентрацію уваги, багатий словниковий запас, здатність до абстрактного мислення; схильність до дискусії з учнями і педагогами, неприйняття суворих вимог дисципліни; допитливість, винахідливість, наполегливість, цілісність, високі ідеали; підвищене почуття гумору, гостра реакція на несправедливість тощо [1, с. 8].

Аналіз психолого-педагогічної наукової літератури засвідчує існування різних видів обдарованості. Зокрема, Д. Богоявленська виділила три основні види обдарованості: *академічну*, що виявляється в швидкості та легкості опанування значного обсягу готових знань; *інтелектуальну*, що полягає в особливій розумовій самостійності, у підвищеній критичності мислення, здатності самостійно глобально, по-філософськи осмислювати складні інтелектуальні проблеми; *творчу* – здатність до творчої самореалізації в різних галузях життєдіяльності [1, с. 7].

Серед груп людей, які потребують соціальної підтримки і соціального захисту, варто виділити обдарованих дітей, яких відносять до «групи ризику» через їхні особливості, такі як: низький рівень емоційного балансу, вони часто потерпають від нетерплячості, гіпердинамічності, перебільшення страху і підвищеної вразливості, підвищеного енергетичного рівня або порівняно відносною нерівномірності (гетерохронності) розвитку різних психічних функцій (наприклад, розвиток координації рухів може відставати від розвитку пізнавальних здібностей) тощо [1, с.8]. Такі діти надчутливі у ставленні до навколишнього світу, схильні себе та інших оцінювати критично, а тому вразливі у своїх стосунках з оточенням. Обдаровані діти менш поступливі характером, ніж інші діти, тому у них виникають труднощі у спілкуванні, вони не вмюють знаходити компроміси, спокійно вирішувати конфліктні ситуації. Часто таких дітей не сприймає дитячий колектив, у ньому формується думка про таких дітей як пихатих та егоїстичних. Через те, ці риси характеру обдарованої особистості разом з показниками успішності породжують «з боку однолітків подвійне ставлення до них: в одних – захоплення і повагу до їх здібностей, в інших - заздрість». Ще однією трудностю з якою стикається обдарована особистість – це «неминучі невдачі, неочікувані й тому особливо неприємні», які «можуть з перших днів шкільного навчання деморалізувати дитину і поступово сформувати в неї негативне ставлення до навчальної діяльності». Очевидно, що спілкуючись з обдарованими дітьми та молоддю, педагог має, на думку Ж. Гордєєвої, «долати власну природу, свою «стандартну» спрямованість на передавання досвіду і знань. Бажано, щоб навчання будувалося на основі спеціально розроблених програм, котрі сприяли б повній реалізації їх творчого й інтелектуального потенціалу, дозволяючи водночас уникати однобокості психічного розвитку, а також надмірного психічного навантаження і перевтоми» [3, с. 596].

На думку М. Володарської, є дуже шкідливим те, що «обдаровані діти здатні самі розв'язувати складні ситуації, особливо в період інтенсивного формування особистості (вік від 2 до 7 років). Час вступу до школи, підлітковий період, коли можливі особливо яскраві прояви законів гетерохронності індивідуального розвитку, можуть виявитися періодами найбільших стресів для обдарованих дітей» [1, с. 9]. Особливу проблему становить поєднання обдарованості з ранніми проявами у дітей психічної патології, у тому числі спадково обумовленою. Тому процес розвитку обдарованих і талановитих дітей має базуватися на: 1) створенні умов найбільш повної реалізації здібностей і нахилів обдарованої дитини; 2) вихованні врівноваженого інтелегентного представника суспільства, який зможе реалізувати свій потенціал [4, с. 6].

До проблем соціальної адаптації інтелектуально обдарованих дітей Літа Холлінгуорт відносить такі фактори як: 1) неприязнь до школи (пов'язаний з тим, що навчальна програма нудна і нецікава обдарованій дитині); 2) ігрові інтереси (обдаровані діти полюбують грати в складні ігри, їм нецікаво грати в ті, якими захоплюються однокласники і, як правило, обдарована дитина опиняється в ізоляції, замикається в собі); 3) конформність (обдаровані діти не схильні до конформізму, вони відкидають стандартні вимоги, особливо якщо вони їх не цікавлять або здаються безглуздими); 4) занурення у філософські проблеми (обдарованих дітей цікавлять такі проблеми як смерть, загробне життя, релігійні вірування тощо); 5) невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком (обдаровані діти тягнуться у спілкуванні та іграх до дітей старшого віку, що перешкоджає їм бути лідерами, оскільки вони поступаються перед ними у фізичному розвитку) [13, с. 4-5].

Соціальному працівнику у роботі з такою категорією клієнтів варто враховувати ще одну характерну особливість обдарованої особистості, що полягає в «поєднанні у неї властивостей свого і подальшого віку. Як правило, в фізичному й емоційному розвитку обдаровані діти перебувають у межах своєї вікової норми, при цьому значно перевершуючи однолітків інтелектуально. Ця перевага часто призводить до розвитку в обдарованих дітей серйозних соціально-психологічних проблем. Тому при підборі технологій соціальної роботи з обдарованою особистістю слід враховувати її психофізіологічні властивості, інтелектуальні здібності, креативний потенціал та світоглядні цінності.

Однією із технологій соціальної роботи виступає соціальний захист, який полягає у «пом'якшенні негативних наслідків процесів, які відбуваються у суспільстві, створенні умов для реалізації інтересів і життєво необхідних потреб обдарованої особистості», активізації на розвиток її «особистісних сил, виховання творчої, високоінтелектуальної, духовно багатой особистості з почуттям свободи і гідності, здатній протистояти нівелюючій тенденції» [5, с. 11], формуванні вмінь адаптації у соціальному середовищі, набутті навиків, як лідера, так і виконавця, спілкуванні на продуктивному рівні.

Важливого значення у соціальній роботі з обдарованою особистістю набуває формування соціальної компетентності, тобто «здатності розбиратися в людях і встановлювати з ними ефективні ділові взаємини», здатності до співпереживання (емпатії), доброти тощо [1].

Нерідко трапляються випадки, коли обдаровані діти мають асоціальну поведінку, відстають у навчанні. У цьому випадку робота соціального працівника має полягати в тому, щоб навчити обдаровану дитину правильно реагувати на невдачі, сприяти тому, щоб така дитина не тільки брала участь у таких заняттях, але й отримувала від них задоволення. Такий підхід сприяє послабленню хворобливої реакції обдарованої дитини на невдачу. Соціальному працівникові також необхідно навчити обдарованих дітей справлятися з їхніми завищеними очікуваннями відносно своїх можливостей.

Ефективними технологіями в межах соціальної роботи з обдарованими дітьми виступають:

- координаційні технології (організація роботи зі створення і керівництва діяльністю експериментальних майданчиків по роботі з обдарованими дітьми, проведення масових заходів, олімпіад тощо, забезпечення координації діяльності з реалізації цільових програм по роботі з обдарованими дітьми та молоддю, забезпечення нормативно-правової бази);
- інформаційні технології (формування баз даних про талановитих та обдарованих дітей, банків методичних матеріалів по роботі з обдарованими дітьми, забезпечення консультативної підтримки, підготовки фахівців за напрямом роботи з сім'єю обдарованої дитини, залучення громадськості, ЗМІ до проблем соціальної підтримки обдарованих дітей, використання мережі Інтернет з метою створення методичних сайтів для батьків обдарованих дітей, створення мережеспівтовариств в мережі Інтернет, які займаються проблемами обдарованості.
- діагностичні технології (створення науково-дослідних шкіл з різних дисциплін, інтелектуальних клубів, розвиток нових форм позашкільної діяльності, організація профільних таборів, профільних змін, науково-дослідних експедицій в літніх таборах та ін.);
- розвивальні технології (створення навчального середовища, шкіл для обдарованих, підтримка освітніх установ, які забезпечують цілеспрямовану роботу з обдарованими дітьми: очно-заочні школи, ліцейні класи, підтримка і забезпечення наукових товариств, залучення вищих навчальних закладів у систему роботи з обдарованими дітьми).

Варто згадати й такі форми навчання обдарованих дітей як прискорене навчання (враховує здатність швидкими темпами засвоювати навчальний матеріал), збагачене навчання (впроваджується у роботу класів, в яких діти навчаються з різними здібностями), розподіл за потоками, сетами, бендами (відбувається розподіл дітей на однорідні групи або потоки), створення спеціальних класів і спеціальних шкіл для обдарованих дітей.

Існують також різні моделі спеціальних програм для роботи з обдарованими дітьми, зокрема такі як: посилююча модель (акцентує увагу на сильних сторонах обдарованої особистості), коригуюча модель (враховує слабкі сторони особистості) та компенсуюча модель (посилює сильні сторони особистості, компенсуючи слабкі).

Під час роботи педагогів з обдарованими дітьми виникає низка труднощів.

До основних з яких слід віднести:

- педагоги часто не прагнуть до виявлення обдарованих дітей у своєму класі; це часто пов'язано зі слабкою психологічною підготовкою, відсутністю систематичних знань про обдарованих дітей, недостатнім розвитком дослідницьких навичок, відсутністю методик навчання обдарованих дітей;
- педагог часто не має нагоди організувати індивідуальне навчання обдарованої дитини [1, с. 9].

У педагогів «нестандартна особистість» часто викликає суперечливе ставлення до неї: вони розуміють що потрібно більше уваги приділяти такій особистості, адже вона потребує спеціальної роботи, індивідуального та диференційованого підходів, але не мають часу при великій наповнюваності груп, класу займатися з найздібнішими учнями чи студентами. Педагогам важко оцінити обдаровану особистість, звикнути і «змиритися з нешаблонністю її сприйняття, діяльності та поведінки» [3, с. 596].

Виходячи з цього, соціально-педагогічна діяльність з обдарованою особистістю має базуватися на впровадженні таких методичних прийомів як заохочення до спільної діяльності; створення свого власного проекту; атмосфери розкутості; поблажливості; схвалення результатів діяльності в певній галузі, для стимулювання бажання випробувати себе в іншій галузі; стимулювання до самостійної роботи; надання свободи вибору.

Висновки. Провідне місце у соціально-педагогічній діяльності займає соціальний захист та підтримка обдарованих дітей та молоді з метою зменшення негативних наслідків мікросоціуму. Така діяльність передбачає: навчання обдарованої дитини навичкам психологічної стійкості у психотравмуючих ситуаціях; навчання саморегуляції; набуття вміння адаптуватися у соціально значущому середовищі (сім'я, школа, група ровесників) без зниження потреби в реалізації обдарованості; набуття вміння запобігати небезпеці (вживання наркотиків, алкоголю); набуття навичок лідерства і спілкування на продуктивному рівні; творчий саморозвиток; навчання батьків розпізнавати небезпеку, яка загрожує обдарованій дитині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М.О. Володарська, А.І. Настенко, О.М. Пілаєва, С.М. Полуніна, В.М. Сисоєва. – Х. : Вид. група «Основа», 2010.— 190, [2] с.
2. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю. З. Гільбух. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Жук Л. В. Обдарована дитина в умовах сучасної освітньої системи / Л. В. Жук // Обдарована дитина. – 2009. – № 1. – С. 3–7.
5. Корбут С. Ю. Робота соціального педагога з обдарованими дітьми в умовах гімназії / С. Ю. Корбут // Обдарована дитина. – 2012. – № 10. – С. 9–13.
6. Крутецький В.А. Психология математических способностей школьников / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1968. – 432 с.
7. Кульчицька О.І. Специфіка дитячої обдарованості / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2001. – № 1. – С. 3-10
8. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. – М., 1984. – 80 с.
9. Одаренный ребенок дома и в школе. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 272 с.
10. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
11. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О.Я. Савченко. – К.: Радянська школа, 1982. – 224 с.
12. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Методическое руководство / Е.Е. Туник. – М.: Иматон, 1998. – 170 с.
13. Ясочко, Т. Ю. Обдаровані діти: проблеми соціалізації / Тетяна Юріївна Ясочко // Обдарована дитина. – 2013. – № 4. – С. 2–10.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Volodarska M.O. Robota z obdarovanymy ditmy / M.O. Volodarska, A.I. Nastenko, O.M. Pilaieva, S.M. Polunina, V.M. Sysoieva. – X. : Vyd. hrupa «Osнова», 2010.— 190, [2] s.
2. Hіl'bukh Yu.З. Rozumovo obdarovana dytyna. Psykholohiia, diahnostryka, pedahohika / Yu. З. Hіl'bukh. – K.: Osvita, 1992. – 176 s.
3. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy ; holovnyi red. V.H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
4. Zhuk L. V. Obdarovana dytyna v umovakh suchasnoi osvitnoi systemy / L. V. Zhuk // Obdarovana dytyna. – 2009. – # 1. – S. 3–7.
5. Korbut S. Yu. Robota sotsialnoho pedahoha z obdarovanymy ditmy v umovakh himnazii / S. Yu. Korbut // Obdarovana dytyna. – 2012. – # 10. – S. 9–13.
6. Krutets'kyi V.A. Psykholohiia matematycheskykh sposobnostei shkolnykov / V.A. Krutets'kyi. – M.: Prosveshchenye, 1968. – 432 s.
7. Kulchyts'ka O.I. Spetsyfika dytiachoi obdarovanosti / O.I. Kulchyts'ka // Obdarovana dytyna. – 2001. – # 1. – S. 3-10
8. Leites N.S. Sposobnosty y odarennost v detskye hody / N.S. Leites. – M., 1984. – 80 s.
9. Odarennyi rebenok doma y v shkole. – Ekaterynburh: U-Faktoryia, 2004. – 272 s.
10. Savchenko O.Ya. Dydaktyka pochatkovoї shkoly / O. Ya. Savchenko. – K.: Abrys, 1997. – 416 s.
11. Savchenko O.Ya. Rozvytok piznavalnoi samostiinosti molodshykh shkoliariv / O.Ya. Savchenko. – K.: Radianska shkola, 1982. – 224 s.
12. Tunyk E.E. Dyahnostryka kreatyvnyty. Metodycheskoe rukovodstvo / E.E. Tunyk. – M.: Ymaton, 1998. – 170 s.
13. Yasochko, T. Yu. Obdarovani dity: problemy sotsializatsii / Tetiana Yuriivna Yasochko // Obdarovana dytyna. – 2013. – # 4. – S. 2–10.

Кочубей Т. Д. Особенности социально-педагогической работы с одаренной личностью

В статье обоснована проблема одаренности как ключевую в психолого-педагогических и социальных исследованиях ученых и практиков, определены ее нормативно-правовую базу. Раскрыто содержательное наполнение ведущих понятий проблемы. Освещены признаки одаренности и ее основные виды. Выделены проблемы социальной адаптации интеллектуально одаренных детей. Выяснено психолого-педагогические аспекты и особенности социально-педагогической работы с одаренными детьми и молодежью. Обоснованно технологии социальной работы с одаренной личностью. Определены методические приемы социально-педагогической деятельности, направленные на социальную защиту, поддержку одаренных детей и молодежи с целью уменьшения негативных последствий микросоциума.

Ключевые слова: одаренность, одаренные дети, социально-педагогическая работа, социальная адаптация, технологии социальной работы.

Kochubei T. D. The Peculiarities Of Social And Pedagogical Work With Gifted Personality

In the article the issue of giftedness as a key problem in psycho-pedagogical and social studies of scholars and practitioners is analyzed; its legal and regulatory environment is defined. The content of the leading concepts of the problem is explained. The signs of giftedness and its main types are highlighted. The problems of social adaptation of intellectually gifted children are singled out. Psychological and pedagogical aspects and features of social and pedagogical work with gifted children and youth are investigated. The technologies of social work with talented individuals are outlined. Methodical techniques of social and educational activities with gifted children and youth aimed at their protection and support as well as reducing the negative effects of microsocium are presented.

Keywords: *talent, gifted children, social-pedagogical work, social adaptation, technologies of social work.*